

Dietrich von Hildebrand als inspiratiebron voor professionele bezinning

ROBERT VAN PUTTEN

Gedurende de eerste maanden van kabinet-Schoof is de premier veel bevraagd op zijn mensbeeld. Tweede Kamerleden en journalisten waren erop gebrand te vernemen hoe deze partijloze premier met een lange en grotendeels anonieme ambtelijke loopbaan naar mensen kijkt. Want, zo redeneerden de vragenstellers, iemands mensbeeld zegt veel over de politieke koers die hij voorstaat. In de trant van: ‘vertel me je mensbeeld, dan vertel ik je wat voor samenleving je wil bouwen.’

De recente politieke en journalistieke belangstelling voor mensbeelden in de publieke zaak mag opmerkelijk heten. Tot enkele jaren terug hoorde je daarover nauwelijks spreken. Ik kan mij uit mijn opleiding bestuurskunde niet herinneren dat de rol van mensbeelden in het openbaar bestuur is gethematiseerd. Ook in het christelijk-politieke denken speelt het mensbeeld doorgaans geen grote rol, uitgezonderd wellicht de christendemocratische traditie die zijn politieke filosofie expliciet vanuit een mensbeeld opbouwt.¹ Dat het tij keert en een nieuwe belangstelling ontstaat voor mensbeelden in de publieke zaak is daarom van betekenis.

Dit hoofdstuk wil de bezinning op mensbeelden in beleid verdiepen. Daarbij vraag ik in het bijzonder aandacht voor de mensbeelden van professionals in de uitvoering van beleid. Eerst schets ik wat er op het spel staat bij mensbeelden in beleid en uitvoering. Vervolgens betoog ik dat bezinning op mensbeelden onderdeel van professionalisering moet zijn. Daarna verken ik welke bijdrage het personalisme van Dietrich von Hildebrand aan die

bezinning kan leveren. Uiteindelijk draait het bij mensbeelden in beleid om menselijke waardigheid en precies daarop is het personalisme van Von Hildebrand gericht.

MENSBEELDEN IN BELEID EN PRAKTIJK

Wat staat er precies op het spel met mensbeelden? Eind 2021 publiceerde de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS) het essay *Machtige mensbeelden*. De echo van de toeslagenaffaire, waar bleek dat een eenzijdig en verwrongen beeld van burgers als potentieel fraudeur tot beleid met desastreuze gevolgen leidde, is daarin nog goed hoorbaar. Het RVS-essay maakt heel goed inzichtelijk hoe mensbeelden doorwerken in beleid en welke mechanismen bijdragen aan de potentiële ontsporing daarvan.² Ik volg dat essay hier wat verder.

Mensbeelden in beleid hebben twee functies. Ten eerste vormen mensbeelden het leidende principe voor de inrichting van de verzorgingsstaat: mensbeelden liggen aan de basis van de publieke voorzieningen. Zo is het in de jaren tachtig opgekomen beeld van het rationele, calculerende en autonome individu de basis gaan vormen bij de hervormingen van de verzorgingsstaat in de afgelopen decennia. Ten tweede legitimeren mensbeelden de politieke keuzes. In deze functie zijn mensbeelden vaak ‘wensbeelden’: ideaaltypische reducties van hoe burgers zich idealiter gedragen. Zo ging het debat over de participatiesamenleving een decennium geleden gepaard met een normatief verhaal over de zelfredzame mens. Dit was niet zozeer een feitelijke omschrijving, als wel een politiek verlangen van de politiek over burgers.

Wanneer een bepaald mensbeeld eenmaal een leidend principe is en beleidskeuzes legitimeert, treedt het mechanisme van neutralisering in werking. Het mensbeeld in beleid wordt dan als vanzelfsprekend aanvaard ‘alsof iedereen er hetzelfde onder verstaat en daar dus verder

niet over gesproken hoeft te worden'.³ Het normatieve karakter van mensbeelden verdwijnt stilaan uit beeld en wordt een neutrale standaard op basis waarvan toetsingsinstrumenten ontwikkeld kunnen worden, bijvoorbeeld om ondersteuningsbehoeften op het gebied van zorg te bepalen. 'Wat begint als een *opvatting* over het leven en het gedrag van burgers verwordt geleidelijk tot een algemeen geldende standaard waarvan nog maar moeilijk af te wijken is. Zelfs als de omstandigheden daar wel om vragen.'⁴

Daarnaast ligt er nog een ander mechanisme op de loer: mensbeelden gaan over elkaar heen schuiven. Elk positief geformuleerd mensbeeld heeft ook een 'achterkant', een keerzijde. Het mensbeeld van de rationele calculerende consument heeft als achterkant de verwachting 'dat mensen misbruik zullen maken van voorzieningen als de opbrengst hoog is en de pakkans klein – ook dat is immers een vorm van calculerend handelen.'⁵ De achterkant van een mensbeeld kan zomaar de overhand krijgen in beleid. Een incident of onvoorzien negatief effect neemt dan de oorspronkelijke bedoeling van wet of beleidsinstrument over. Angst voor fraude overschaduwde bijvoorbeeld de oorspronkelijke bedoeling van het beleid, waardoor ook de focus van wet- en regelgeving van vertrouwen naar wantrouwen verschuift.

Deze mechanismen kunnen grote gevolgen hebben: ze zijn voedingsbodem voor vervreemding tussen overheid en burger. 'Naarmate de mensbeelden die ten grondslag liggen aan wet- en regelgeving in de verzorgingsstaat vaker botsen met normatieve opvattingen van burgers zelf, brokkelt de herkenbaarheid van voorzieningen af.'⁶ Dit ondermijnt het vertrouwen van burgers in de overheid. Wanneer de achterkant van een mensbeeld centraal staat, zal dit effect nog sterker zijn. Bovendien kunnen burgers die niet voldoen aan het officiële mensbeeld zich verneerd voelen door beleid. Denk aan mensen die niet zelfredzaam zijn, niet begrijpen hoe voorzieningen werken en

verdwalen in regels. Dan ligt ‘normatieve uitsluiting’ op de loer. Mensen die niet aan de vastgestelde mensbeelden voldoen, krijgen impliciet ‘ook een stempel over de mate waarin ze wel of niet in de gemeenschap ‘thuishoren’.’⁷ Dan heb je het gevoel tweederangsburger te worden.

De ontrafeling van de macht van mensbeelden heeft primair politici en beleidsmakers veel te zeggen. Zij zitten ‘aan de knoppen’ en worden opgeroepen om te ‘kiezen voor een menswaardig bestaan’, zoals de ondertitel van het essay luidt. De menselijke waardigheid vormt uiteindelijk het politiek-morele fundament van de verzorgingsstaat. Dat heeft Willemijn van der Zwaard in haar proefschrift *Omwille van fatsoen* opnieuw en overtuigend geagendeerd. Dáárom hebben we een verzorgingsstaat. Opvattingen over die menselijke waardigheid lopen natuurlijk uiteen, maar de grondtoon is dat de instituties van de samenleving ‘fatsoenlijk’ zijn en mensen niet vernederen. Beleid, wetten en regels moeten mensen in hun waarde laten en zelfrespect bij mensen bevorderen.⁸

Hoe belangrijk politici en beleidsmakers ook zijn, uiteindelijk geven professionals in uitvoeringsorganisaties en semipublieke instellingen aan het beleid concreet gestalte. Professionals in sociale wijkteams, casemanagers bij de gemeente, handhavers van openbare orde en veiligheid (door bestuurskundigen ‘street-level bureaucrats’ of ‘frontliniewerkers’ genoemd) zijn ‘het gezicht van de staat’.⁹ Zij zijn uiteindelijk de concrete functionarissen namens de overheid die burgers ontmoeten en beleid concreet maken. Zij zien de doorwerking van door de politiek gelegitimeerde mensbeelden in de praktijk. Zij werken met mensbeelden die zijn geneutraliseerd in beleidskaders en protocollen en waarin dikwijls verschuivingen naar de ‘achterkant’ van het mensbeeld hebben plaatsgevonden. Zij zien als geen ander ook de mogelijke gevolgen daarvan in termen van vervreemding, vernedering en uitsluiting. Zij zijn evengoed hoeders van de menselijke waardigheid.

Precies in de uitvoering van beleid door professionals wordt het daarom echt spannend als het gaat om menselijke waardigheid en de macht van mensbeelden. Die spanning zit ingebakken in de logica van de bureaucratie en rechtsstaat. Bureaucratie is gericht op beheersing door categorisering en vereist handelen ‘zonder aanzien des persoons’. De burger wordt daardoor geobjectiveerd en slechts een ‘fragment’ van de concrete persoon komt in beeld. Deze werkwijze, gesteund door principes van rechtsstatelijkheid, moet willekeur in overheidshandelen voorkomen. De keerzijde daarvan is dat de ruimte voor handelen ‘met aanzien des persoons’, dat wil zeggen de discretionaire ruimte van de professional in de concrete ontmoeting met mensen, beperkt wordt. Dat is problematisch omdat de persoonlijke beelden, verhalen en contexten van mensen er soms evenzeer toe doen. Juist met het oog op menselijke waardigheid moeten professionals in de uitvoering beide kunnen: handelen zonder en met aanzien des persoons.¹⁰

CONTOUREN VAN PROFESSIONELE BEZINNING

Voorgaand exposé over de macht van mensbeelden maakt de relevantie van professionele bezinning op mensbeelden duidelijk. De bescherming van menselijke waardigheid door instituties en collectieve voorzieningen blijft mensenwerk en daarom is actieve normatieve reflectie op de mensbeelden die daaraan ten grondslag liggen nodig. Dat concludeert ook de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving in zijn essay. ‘Het zou helpen als de ruimte voor reflectie op dit normatieve aspect van het verlenen van zorg en ondersteuning meer aandacht zou krijgen, zowel binnen organisaties als in de dialoog met politiek en beleid.’¹¹ Daarvoor is het van belang, aldus de Raad, dat niet alleen politici en beleidsmakers, maar ook professionals alert zijn op de ‘normatieve uitvoerbaarheid’ van

wetgeving. Bovendien moeten ze alert zijn op hun eigen aannames over menswaardig bestaan.

De ontwikkeling van en sensitiviteit voor goede mensbeelden in beleid is daarom te begrijpen als een kwestie van normatieve professionalisering. Deze visie op professionaliteit behelst meer dan het verwerven van vaktechnische kwaliteiten, maar verlangt ernaar om werk te doen dat ‘deugt en deugd doet’.¹² Dat is evengoed een kwestie van scholing. In mijn optiek moet bezinning op mensbeelden daarom onderdeel zijn of worden van het academische en beroepsgerichte vormingsonderwijs. De vraag is hoe die normatieve professionalisering met betrekking tot mensbeelden eruit zou kunnen zien.

De Raad voor Volksgezondheid en Samenleving be-
toogt dat de spanningsvolle dynamiek tussen menselijke
waardigheid en vernedering niet aan specifiek een neoli-
beraal mensbeeld is voorbehouden. Het is volgens de
Raad ‘te gemakkelijk om de negatieve gevolgen van mach-
tige mensbeelden toe te schrijven aan de inhoud van de
specifieke mensbeelden die op dit moment dominant
zijn.’¹³ De oplossing ligt daarom volgens de Raad niet in
de formulering van een ander mensbeeld op zich, want
ook die kan weer tot een sjabloon gereduceerd worden.
Belangrijker is het om ‘tegenmacht’ te ontwikkelen die
voorkomt dat mensbeelden karikaturen in beleid worden.
Die tegenmacht draait om de kunst van het ter discussie
durven stellen van de gehanteerde mensbeelden bij de
ontwikkeling van beleid en wetgeving. Concrete aan-
dachtspunten voor beleidsmakers (en professionals) zijn
dan: besef dat mensbeelden tijdgebonden, dynamische
opvattingen over menswaardig bestaan zijn; heb oog voor
de diversiteit van mensen en hun omstandigheden; leer
voorbij wetten en regels te kijken naar de consequenties
ervan voor concrete mensen; adresseer mogelijke tegen-
strijdigheden tussen mensbeelden in beleid (bijvoorbeeld
bij het maken van nieuw beleid).¹⁴

Met deze reflecties op mensbeelden in de uitvoering van beleid hebben we eerste aanknopingspunten voor professionele bezinning te pakken. Echter, aan alleen een procedurele of formele bezinning op mensbeelden in beleid hebben professionals niet genoeg. Zeker niet vanuit het oogpunt van normatieve professionalisering. Vanuit dat perspectief is juist de substantiële of inhoudelijke verdieping van mensbeelden van belang. Wanneer professionals rijke mensbeelden hebben ontwikkeld en daarvoor inhoudsvol vocabulaire hebben aangeboord (vanuit het perspectief van de menselijke waardigheid), zullen ze beter in staat de normatieve uitvoerbaarheid van beleid te toetsen en praktijken van tegenmacht te ontwikkelen. Ze hebben dan eenvoudigweg meer taal ter beschikking en hopelijk ook (nog) meer respect voor de menselijke waardigheid.

Een pleidooi voor substantiële bezinning omtrent menselijke waardigheid brengt als vanzelf bij de vraag naar relevante kennisbronnen in beeld. Dat moeten andere kennisbronnen zijn dan die van de overwegend empirische sociale wetenschappen en pragmatische bestuurskunde. Daarvoor zijn de normatieve disciplines nodig. Dan komen we op het terrein van filosofie, levensbeschouwing en religie terecht. Dat zijn vanouds disciplines die de cultuur helpen om de grotere verhalen over het menselijk bestaan te vertellen en die ook vandaag de dag inspiratiebronnen bevatten voor normatieve reflectie. De breed meanderende traditie van het personalisme is dan een van de ‘brongebieden’ waaruit normatieve professionalisering omtrent mensbeelden kan putten.

Welbeschouwd heeft het personalisme zijn weg al gevonden naar de bezinning op goed professioneel handelen en mens-zijn. In het hoger beroepsonderwijs zijn bij sociale studies het ‘ik en jij’ van Martin Buber en het ‘appel van de ander’ van Levinas nooit ver weg. Dat valt te begrijpen, want zij reiken professionals taal aan om ‘met aanzien des persoons’ te handelen en die attitude ethisch

te verantwoorden. Oog voor de waardigheid van de mens en verzet tegen reductie van de persoon tot object kenmerkt dit joodse personalisme. In christelijke lerarenop-leidingen kan je bijvoorbeeld de naam van Philip Kohnstamm tegenkomen, een personalistisch pedagoog van protestantse komaf (zie hierover ook het hoofdstuk van Wim Borst in deze bundel).¹⁵ Ook hier draait het om een rijker, meer holistisch en vooral dynamisch beeld van de mens als persoon. Dit joodse en protestantse personalisme komt volgens mij aan een wezenlijk punt tegemoet met betrekking tot mensbeelden in beleid: het verzet zich tegen de stolling van mensbeelden.¹⁶

De belangstelling in het hoger beroepsonderwijs voor het personalisme kan gemakkelijk uitgebreid worden met een katholieke tak. Diverse hoofdstukken van deze bundel hebben al laten zien dat het personalisme van katholieke denkers de menselijke waardigheid, in de context van goed functionerende instituties en ingebed in morele gemeenschappen, centraal zet. Daarop aansluitend verken ik in het vervolg van dit hoofdstuk de mogelijke bijdrage van één stem uit het katholieke personalisme voor de normatieve professionalisering met betrekking tot mensbeelden.

DIETRICH VON HILDEBRAND

Een katholieke personalist die een robuuste bijdrage heeft geleverd aan het denken over mens-zijn en menselijke waardigheid is de Duitse filosoof Dietrich von Hildebrand (1889-1977). In Nederland is hij een nagenoeg onbekend figuur, je komt zelden lezers van zijn werk tegen, laat staan dat hij wordt geciteerd. Er is tot op heden ook geen publicatie van hem in het Nederlands beschikbaar. Het contrast met de Verenigde Staten kan nauwelijks groter, waar een serieuze intellectuele gemeenschap rondom zijn werk is ontstaan.¹⁷ Deze voor Nederland

onbekende personalist is echter een herontdekking waard, juist met het oog op normatieve professionalisering rond mensbeelden. Zijn biografie en filosofie zijn verstrengeld met de bescherming van de menselijke waardigheid.

Von Hildebrand kan vergeleken worden met zijn Duitse landgenoot Dietrich Bonhoeffer (1906-1945), de bekende protestantse verzetsheld die streed tegen het nazisme van Adolf Hitler. Op dit punt is Von Hildebrand de rooms-katholieke evenknie van Bonhoeffer. Ook Von Hildebrand bestreed vanuit zijn geloof het naziregime en gaf leiding aan een verzetsbeweging vanuit het Oostenrijkse Wenen. Het grote verschil tussen beide Dietrichs is dat Bonhoeffer overleed in krijgsgevangenschap en Von Hildebrand de oorlog overleefde. Oorspronkelijk afkomstig uit het Italiaanse Florence, studeerde hij onder meer bij de bekende fenomenoloog Edmund Husserl. In 1914 bekeerde hij zich tot het christendom en trad hij toe tot de Rooms-Katholieke Kerk. In de jaren dertig werd hij één van Europa's meest prominente critici van het nationaalsocialisme, die 'Hitler put at the top of his hit list.'¹⁸

In diezelfde jaren dertig publiceerde Von Hildebrand een kort, maar indrukwekkend boek: *Sittliche Grundhaltungen*, later vertaald in het Engels als *The Art of Living*. Ik volg hier de Engelse vertaling. *The Art of Living* omvat essays die gebaseerd zijn op radiotoespraken die Von Hildebrand begin jaren dertig gaf in Duitsland en in 1933 voor het eerst werden gepubliceerd in het Duits.¹⁹ Dat boek handelt over de mens als moreel persoon die zich verhoudt tot objectieve waarden en zich oefent in deugden. Von Hildebrand exploreert hier 'some of the most important, yet neglected, of the moral values and virtues'. Von Hildebrand geeft bij uitstek een inhoudelijk of substantieel perspectief op de mens als persoon. *The Art of Living* kan bovendien als introductie op zijn verdere werk op het gebied van de ethiek gelezen worden.²⁰ Daarom staat dit werk hier centraal.

Volgens Peter Kreeft is Von Hildebrand het type filosoof waarvan de persoonlijkheid terug te vinden is in zijn schrijfstijl. Net als andere fenomenologen en personalisten worden Hildebrands publicaties gekenmerkt door 'total honesty and trustability, and a passionate desire (...) to cast light on the most needful dimensions of human life.'²¹ In zijn werk vind je geen ideologie of aandachttrekkerij. Von Hildebrand onderneemt geen poging om een filosofisch systeem te ontwikkelen. Veel filosofische voorkennis is ook niet nodig om zijn werk te lezen, slechts 'an honest listening to life, to ordinary experience, and to conscience.'²² Deze typering alleen al maakt Von Hildebrand een belangwekkend figuur om verder te onderzoeken met betrekking tot professionele vorming rond mensbeelden. Zoals immers eerder benoemd, is oog voor het concrete leven, de alledaagse ervaring en de stem van het geweten allerm minst vanzelfsprekend bij beleid en uitvoering in een moderne bureaucratische verzorgingsstaat.

HOOGGESTEMD LEVEN

Wat kunnen professionals verantwoordelijk voor de uitvoering van beleid nu leren van Dietrich von Hildebrands *The Art of Living* met het oog op bezinning op mensbeelden? Om een antwoord te kunnen geven op deze vraag, schets ik van Von Hildebrands typering van de mens als moreel persoon, gevolgd door een bespreking van enkele attitudes die volgens hem de basis vormen voor moreel leven. Von Hildebrand reikt hooggestemde perspectieven aan op de menselijke persoon en de bescherming van diens waardigheid. Von Hildebrand beschouwt de mens als een vrij en verantwoordelijk persoon, die drager is van allerlei waarden.

Von Hildebrand kent daarbij een duidelijke hiërarchie van waarden. Zo stijgen morele waarden ver uit boven natuurlijke waarden. Belangrijker dan iemands maat-

schappelijk succes is 'the importance of man's own being: a personality radiating moral values, a man who is humble, pure, truthful, honest, and loving.'²³ Deze morele waarden krijgen gestalte in bewuste houdingen of attitudes die mensen kunnen aannemen. Die attitudes belichamen de waarden waaraan je wil deelhebben. Dat deelhebben aan die waarden vraagt volgens Von Hildebrand om overgave, om 'free abandonment of himself', aan die waarden.²⁴

Om een goed persoon te worden is het volgens Von Hildebrand bovendien nodig om de morele waarden van andere personen te erkennen. Een ethiek die slechts persoonlijke voldoening of behoeftebevrediging als criterium hanteert, is ontoereikend. Of iets plezier oplevert voor jezelf of pijn vermijdt, kan niet doorslaggevend zijn. Een moreel goed persoon is volgens Von Hildebrand in staat om los van dat persoonlijk belang positieve waarden te omarmen en negatieve waarden af te wijzen. Morele waarden hebben voor Von Hildebrand een objectief karakter. Moreel goed handelen is een kwestie van antwoorden op een appel, wat hij 'response to value' noemt. Het gaat dus om een besef dat bepaalde zaken in zichzelf (inherent) belangrijk zijn. Dat besef vormt het fundament van Von Hildebrands ethiek. 'Only the man who grasps the sublime demand of values, their call, and their duty to turn toward them and to let oneself be formed by their law, is capable of personally realizing moral values.'²⁵ Von Hildebrand daagt dus uit om voorbij de eigen subjectieve horizon te kunnen kijken en drager te worden van waarden die groter zijn dan jijzelf.

Om zo'n moreel persoon te zijn is allereerst een attitude van *reverence* of eerbied nodig, aldus Von Hildebrand. Deze attitude, die hij ook wel een deugd noemt, is de basis die een mens nodig heeft om 'de wereld van waarden' te verstaan. Oneerbiedige mensen zijn blind voor deze wereld van waarden en hanteren een instrumentele benadering van de werkelijkheid. Een oneerbiedig mens beschouwt de werkelijkheid als iets dat hem ter beschikking

staat, zonder eigen inherente betekenis. Een eerbiedig mens doet precies het tegendeel. 'He understands the dignity and nobility of being as such (...)', vanuit het besef dat de dingen om hem heen nooit slechts een middel zijn, maar inherente waarde hebben.²⁶ Die eerbied gaat volgens Von Hildebrand gepaard met het vermogen tot stil zijn. 'Confronted with being, the reverent man remains silent in order to give it an opportunity to speak.'²⁷ De eerbiedige mens beseft dat hij God niet is en oefent zich in een open en ontvankelijke houding, zodat het mysterie van het bestaan tevoorschijn kan komen.

De attitude van eerbied betreft niet alleen de verhouding tot dingen, maar ook de relatie met andere personen en met onszelf. 'Only to the man possessing reverence is revealed the full grandeur and depth of the values that inhere in every man as a spiritual person.'²⁸ Eerbied is dus nauw verbonden met respect voor menselijke waardigheid. Von Hildebrand relateert eerbied vervolgens aan andere morele waarden zoals liefde en rechtvaardigheid. De eerbiedige mens die waarden van anderen respecteert, zal ook eerbied tonen voor de rechten en vrijheden van anderen en beseffen dat machtsdrift begrensd moet worden. Kort en goed: 'reverence for our neighbors is the basis for all true community life.'²⁹

Een tweede attitude die hij bespreekt is *faithfulness* of trouw. Een persoonlijkheid worden is alleen mogelijk als je trouw vasthoudt aan waarden die je al hebt ontdekt, aldus Von Hildebrand. 'Without this capacity for continuity, man would have no inner unity.'³⁰ Die innerlijke eenheid en trouw aan waarden (vasthoudendheid), vergt van mensen dat ze niet slechts in de waan van de dag leven, zodat betekenisvolle indrukken van het goede, ware en schone zich ook werkelijk kunnen verankeren. Trouw aan waarden moet niet verward worden met loyaliteit aan bepaalde belangen of met onbewust gevormde gewoonten – het perspectief van objectieve waarden daagt juist uit daarbovenuit te kijken.

Een derde attitude is hier nauw mee verbonden: *veracity*, vertaald als waarheidsgetrouwheid of oprechtheid. Onoprechtheid komt in tal van soorten: de vaardige leugenaar omdat het hem uitkomt, degene die zichzelf voorliegt omdat hij zijn fouten niet wil erkennen; degene wiens persoonlijkheid zelf bedrog is. Een oprecht mens daarentegen bedriegt zichzelf en anderen niet, maar is eerlijk, recht door zee en plaatst ‘response to value’ boven subjectieve wensen en belangen. Oprechtheid is voor Von Hildebrand nauw verbonden met de attitude van eerbied: ‘Because of his deep reverence for the majesty of being, he understands the basic demand of the value that inheres in every being.’³¹ Oprecht handelen gaat daarmee ook over menselijke waardigheid. Ieder persoon heeft recht op het kennen van de waarheid en iemand dat onthouden is een teken van ‘deep lack of charity’, van liefde dus.³²

Het beoefenen van deze attitudes vereist wat Von Hildebrand ‘moral awakedness’ (morele wakkerheid) noemt – een vierde en laatste attitude die ik hier bespreek. Morele wakkerheid is niet alleen voorwaarde voor het beoefenen van de hiervoor genoemde attitudes, maar ook de ‘ziel’ van verantwoordelijkheidsbesef met betrekking tot de wereld van waarden. De persoon die moreel wakker is, beseft ‘his own position and duties in the cosmos’ en weet dat zijn leven staat ‘under the sword of justice’.³³ Deze houding staat volgens Von Hildebrand tegenover morele gedachteloosheid (de persoon die zich niet bekommert om morele attitudes), tegenover morele onbewustheid (de persoon die weliswaar moreel handelt, maar dat niet bewust doet) en tegenover morele oppervlakkigheid (de persoon die niet op zijn waarden reflecteert). Personen die moreel niet-wakker zijn (in welke van de drie varianten dan ook), tonen een gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef en zijn niet volwassen, betoogt Von Hildebrand. Het komt dus aan op bewustzijn van wat moreel gezien op het spel staat in het alledaagse handelen.

Dit hoofdstuk draaide om bezinning op mensbeelden in beleid. Eerst is een analyse gegeven van de macht van mensbeelden die doorwerken in wetgeving, instituties en uitvoeringspraktijken. Daarbij is gewezen op de sleutelrol die professionals spelen, juist in hun contact met burgers. Vervolgens is verkend hoe professionals op een goede manier met de dynamiek van mensbeelden kunnen omgaan: dat is een kwestie van normatieve professionalisering. Het personalisme is daarbij al langer een inspiratiebron. Daarna is verkend hoe het personalisme van Dietrich von Hildebrand daar verdieping aan kan geven.

Het doel van bezinning op mensbeelden in professionele praktijken is de bescherming van de menselijke waardigheid. Von Hildebrand inspireert allereerst door zijn biografie, vanwege zijn verzet tegen een kwade staatsmacht. In het verlengde daarvan is zijn filosofie een inspiratiebron. Zijn visie op de mens als moreel persoon, die in antwoord op objectieve waarden concrete attitudes als eerbied, trouw, oprechtheid en morele wakkerheid praktiseert, reikt een hoge norm aan voor professionele bezinning. Het is onmiskenbaar een hooggestemde ethiek, die Hildebrand robuust en trefzeker articuleert. Daarmee is zijn visie op de menselijke persoon voor onze tijd zowel qua stijl als inhoud tegendraads.

Von Hildebrands kijk op mens-zijn en moreel handelen gaat welbeschouwd zowel over de manier waarop professionals naar de ander kijken (burger, client, patiënt) als over de manier waarop professionals naar zichzelf kijken. Von Hildebrand reikt daarmee een dubbele spiegel aan die kan functioneren als innerlijk kompas voor professionals. Het mensbeeld dat hij aanreikt, blijkt zich bovendien te verzetten tegen de neiging tot instrumentalisering van de werkelijkheid en van de ander, waardoor zijn filosofie voeding geeft aan morele sensitiviteit die nodig is voor

het bieden van tegenmacht in beleid, wetgeving en instituties.

Met Von Hildebrand en *The Art of Living* hebben we nog geen concreet programma voor normatieve professionalisering. Denkend in termen van een onderwijscurriculum zou zijn filosofie onderdeel kunnen worden van lesstof van de opleiding of van trainingen aan professionals in de praktijk. Zijn werk zou verdieping kunnen geven aan de weg die al is ingeslagen op het gebied van normatieve professionalisering: *The Art of Living* past bij een bredere heroriëntatie in beroepspraktijken en openbaar bestuur op deugdedthiek en publieke waarden.³⁴

Kijkend naar het bredere oeuvre van Von Hildebrand lijkt een impuls aan een onderwijscurriculum slechts een deel van het antwoord te zijn. In zijn bespreking van de morele attitudes wijst hij regelmatig op de worteling van 'response to value' in de christelijke religie. In een andere publicatie die hij eveneens in de jaren dertig van de vorige eeuw schreef, *Liturgie und Persönlichkeit*, benadrukt hij de connectie tussen deelname aan de kerkelijke liturgie (voor Von Hildebrand is dat vooral de mis) en de vorming van de menselijke persoonlijkheid. In dat boek betoogt hij dat in diverse liturgische praktijken de geest van 'response to value', de geest van eerbied en van andere morele houdingen aanwezig is.³⁵ Zonder de liturgie (die primair de aanbidding van God tot doel heeft) te willen reduceren tot pedagogisch instrument, lijkt verder onderzoek naar de plek van liturgie in relatie tot normatieve professionalisering zinvol.

EINDNOTEN

- 1 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Mens waar ben je? Een verkenning van het christendemocratisch mensbeeld*. Den Haag: WI CDA, 2011.
- 2 Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, *Machtige mensbeelden. Kiezen voor een menswaardig bestaan*. Den Haag: RVS, 2021.
- 3 *Machtige mensbeelden*, 30.
- 4 *Machtige mensbeelden*, 10.
- 5 *Machtige mensbeelden*, 14.
- 6 *Machtige mensbeelden*, 23.
- 7 *Machtige mensbeelden*, 24.
- 8 W. van der Zwaard, *Omwille van fatsoen. De staat van menswaardige zorg*. Den Haag: Boom Bestuurskunde, 2021. Zie bijzonder hoofdstuk 2.
- 9 B. Zacka, *When the State Meets the Street. Public Service and Moral Agency*. Cambridge (MA): Belknap Press of Harvard University Press, 2017.
- 10 *Omwille van fatsoen*, in bijzonder hoofdstuk 9.
- 11 *Machtige mensbeelden*, 41.
- 12 Zie meer hierover H. van Ewijk en H. Kunneman (red.), *Praktijken van normatieve professionalisering*. Amsterdam: uitgeverij SWP, 2015.
- 13 *Machtige mensbeelden*, 25.
- 14 *Machtige mensbeelden*, 35-36.
- 15 M. Hoencamp, *The formation of personhood in the educational theories of Philipp Abraham Kohnstamm and Martinus Jan Langeveld*. Amsterdam: Vrije Universiteit (PhD-Thesis), 2025.
- 16 Claudia Bouteligier en Timo Sloomweg (red.). *Rechtvaardigheid, persoon en creativiteit. Personalisme in recht en politiek*. 's Hertogenbosch: Gompel Svacina, 2020.
- 17 Zie www.hildebrandproject.org
- 18 P. Kreeft, 'Foreword', in D. von Hildebrand, *The Art of Living*. Steubenville (Ohio): Hildebrand Press, 2017, xviii.
- 19 De eerste Engelse editie werd bezorgd in 1950 door Alice Jourdain, zijn latere vrouw. Haar essays over hoop en over gemeenschap zijn toegevoegd aan de editie van 1965 en de nieuwe uitgave in 2017.
- 20 Kreeft, 'Foreword', xviii.

- 21 Kreeft, 'Foreword', xviii.
- 22 Kreeft, 'Foreword', xviii.
- 23 Dietrich von Hildebrand, *The Art of Living*, 2.
- 24 *The Art of Living*, 2.
- 25 *The Art of Living*, 3.
- 26 *The Art of Living*, 5.
- 27 *The Art of Living*, 6.
- 28 *The Art of Living*, 7.
- 29 *The Art of Living*, 7.
- 30 *The Art of Living*, 10.
- 31 *The Art of Living*, 31.
- 32 *The Art of Living*, 33.
- 33 *The Art of Living*, 20.
- 34 W. Sanderse en J. Kole (red.), *Karakter. Deugden voor professionals*. Leusden: ISVW, 2018; E. Pool, *Macht en moed. Ambtelijk vakmanschap en de kunst van het tegenspreken*. Den Haag: Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, 2021.
- 35 D. von Hildebrand, *Liturgy & Personality*, Steubenville (Ohio): Hildebrand Press, 2016.